

Τοπικά πολυσυλλεκτικά μουσεία: θεσμός ή πεδίο πρόσφορο σε διαχειριστικούς αυτοσχεδιασμούς; η περίπτωση της Πορτίτσας

Φωτεινή Λέκκα*

Περίληψη

Στο κείμενο αναλύονται αρχικά η φιλοσοφία της συγκρότησης και η πολιτισμική, κοινωνική και ψυχολογική λειτουργία του τοπικού μουσείου της Πορτίτσας¹. Σ ' ένα δεύτερο επίπεδο, διερμηνεύεται και περιοδολογείται η δράση των τελευταίων ετών, με έμφαση στις προτεραιότητες, στις επιλογές και στους περιορισμούς, ενδογενείς και εξωγενείς. Η εξέλιξη της προβληματικής του φορέα συσχετίζεται με τις ισχύουσες παραδοχές για το σύγχρονο μουσείο σε διεθνές επίπεδο και τις προδιαγραφόμενες απαιτήσεις που αυτές θέτουν σε όλους τους μουσειακούς οργανισμούς (ανεξαρτήτως μεγέθους και εμβέλειας) αναφορικά με την ποιότητα της έρευνας, τους όρους και την αποτελεσματικότητα της κοινωνικοποίησής της.

Εισαγωγή

Το άρθρο αντλεί από την πενταετή εμπειρία συμμετοχής της γράφουσας στην έρευνα, την τεκμηρίωση και την επικοινωνιακή αξιοποίηση των συλλογών του μουσείου Πορτίτσας. Πολλά από τα στοιχεία που αναφέρονται στην προϊστορία και την υποδομή

* Αρχαιολόγος - μουσειολόγος, υποψ. Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Συνεργάζεται ως ειδική επιστήμονας με το Μουσείο Πορτίτσας και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

του θεσμού αντλήθηκαν από το αρχείο του μουσείου, χάρη στις συστηματικές σημειώσεις του υπεύθυνου, Πέτρου Κομπορόζου.

Η προοιμιακή παράθεση «πεπραγμένων» προσφέρει το αναγκαίο τεκμηριωτικό υπόβαθρο που προϋποθέτει ο κοινός προβληματισμός αναφορικά με την εξατομικευμένη αντιμετώπιση που προτείνεται ως εργαλείο αποτίμησης του έργου των τοπικών μουσείων.

Θεωρητικό ζητούμενο δεν είναι η ακροβατική γενίκευση και η αναγωγή της περίπτωσης μας σε μοντέλο· είναι κυρίως η εκλογικευτική προσέγγιση της ύπαρξής της με ερμηνευτικό πλαίσιο τις ειδικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα τοπικά μουσεία. Η προσπάθειά τους να αποκτήσουν υπόσταση, τυπική και ουσιαστική, μέσα σ' ένα θεσμικό πλαίσιο ρευστό και ανεπαρκές, αποδεικνύεται δομική αδυναμία που δεν αγγίζει μόνο τη συγκεκριμένη κατηγορία μουσείων.

Η ενδοεπικοινωνιακή σχέση του μουσείου της Πορτίτσας με την τοπική κοινωνία μέσα από τον πυρήνα του συλλόγου «το Πνεύμα» αποτελεί το πρώτο δυνατό του σημείο· το δεύτερο υπήρξε η στρατηγική επιλογή να δοθεί αμέσως μετά τη συλλογή των αντικειμένων προτεραιότητα στην έρευνα ως θεμελιώδη προϋπόθεση για την κοινωνική λειτουργία του χώρου.

Αν θεωρήσουμε ως πρωταρχικό στόχο του σύγχρονου μουσείου την «επικοινωνία διά της επιστήμης», διασταυρωνόμαστε μ' έναν επίκαιρο προβληματισμό που εκπορεύεται από το χώρο των ειδικών² επιστημών: την ανάγκη εκλαΐκευσης της επιστημονικής γνώσης, έτσι ώστε να τεθεί –επί της ουσίας– σε κοινή χρήση και να συμβάλλει στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων³ (science communication ή public understanding of science, στην αγγλοσαξονική, πρωτότυπη εκδοχή).

Μια δεύτερη διαπίστωση, εξίσου σημαντική για το ερμηνευτικό πλαίσιο του θέματος, είναι η μεταμοντέρνα παραδοχή που θέλει τη μουσειακή επικοινωνία περισσότερο υπόθεση ψυχική παρά νοησιαρχική (Bruner, 1986, σελ. 46).

Η σύζευξη επιστήμης - επικοινωνίας σε συνδυασμό με την εύθραυστη, υποκειμενική φύση της δεύτερης, ρευστοποιούν αισθητά τα κριτήρια αξιολόγησης των σημερινών μουσείων και καθιστούν αναγκαίο ένα σύνθετο, ποιοτικής φύσης σύστημα αποτίμησης του έργου τους. Κατά συνέπεια η θετικής προέλευσης, αιτιοκρατική μέθοδος της «βαθμονόμησής»⁴ τους προσκρούει στην οικολογική αντίληψη της μουσειακής πολυφωνίας.

Μουσείο Συλλόγου Πορτίτσας «Το Πνεύμα»: συνθήκες δημιουργίας, συλλογές, δράση, προβληματική

Η ίδρυση του Συλλόγου «Το Πνεύμα» πραγματοποιείται από έναν πυρήνα 22 Πορτιτσανών –όσων περίπου απαιτούνται από το νόμο για την αναγνώριση ενός σωματείου– το 1978, εποχή της πρώιμης ακμής των συλλόγων σε πανελλήνια κλίμακα⁵. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι ήταν ακόμη ελάχιστοι στην περιοχή της Καρδίτσας⁶, γι' αυτό και το πρότυπο οργάνωσης αναζητήθηκε στην Ήπειρο, όπου από πολύ νωρίτερα ήκμαζαν οι «αδελφότητες», οι οποίες συνήθως ονομάζονταν από τον προστάτη-Άγιο της περιοχής. Ο Πέτρος Κομπορόζος, ιδρυτικό μέλος του συλλόγου, φοιτητής τότε στη Φυσικομαθηματική Σχολή στα Γιάννενα, έκανε μια πρώτη έρευνα στην περιοχή της Ηπείρου· το «αδελφότητα» αντικαταστάθηκε από το λιγότερο φορτισμένο «σύλλογος», κράτησε ωστόσο τη νοηματική πληρότητα και τη φραστική αυτονομία του προτύπου⁷, χωρίς προσδιορισμούς, όπως μορφωτικός, εκπολιτιστικός ή λαογραφικός.

Την ίδια προσαρμογή υπέστη η επωνυμία και ως προς το δεύτερο σκέλος: το όνομα του Αγίου που, αν διατηρούνταν, δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από τον Άγιο Προκόπιο, αντικαταστάθηκε από το μάλλον ασυνήθιστο και αινιγματικό «Πνεύμα». Για να αποτραπούν ιδεοληπτικής φύσεως παρερμηνείες, χρειάζονται εδώ ορισμένες διευκρινήσεις: το Πνεύμα⁸ παραπέμπει σε μια αληθινή ιστορία του '27, μια φάρσα που σκάρωσαν Πορτιτσανοί μαθητές στον μικρασιατικής καταγωγής δάσκαλό τους, εκμεταλλευόμενοι τις φοβίες και τις εμμονές του για την ύπαρξη υπερφυσικών όντων. Έβγαινε στο υπόγειο του σχολείου, εκεί που σήμερα στεγάζεται και το μουσείο και έδινε χρησμούς σε πλήθος «προσκυνητών» από τα γύρω χωριά, κάνοντας τους μαθητές χαρούμενους που έχαναν μαθήματα, το δάσκαλο περήφανο, τους καφετζήδες πλούσιους και το χωριό διάσημο, μέσα από τη φημολογία και τα αθρόα δημοσιεύματα τοπικών και όχι μόνο εφημερίδων⁹.

Ο απόηχος της ιστορίας φαίνεται ότι δεν έπαψε, όπως υποδηλώνει ο χαρακτηρισμός «τα Πνεύματα» που ακούγονταν μέχρι πρόσφατα από κατοίκους των γύρω χωριών· ζευγάρι Πορτιτσανών που έκανε γαμήλιο ταξίδι στην πρωτεύουσα τη δεκαετία του '60 διηγούνταν την έκπληξη του ξενοδόχου, όταν άκουσε ότι κατάγονταν από την Πορτίτσα («Α! Από κει που ήταν το Πνεύμα»)¹⁰.

Είναι σαφές λοιπόν, ότι στην ονοματοδοσία του συλλόγου της Πορτίτσας κυριάρχησε η αυτοσαρκαστική, σατυρική και αυθόρμητη διάθεση παρά το στερεοτυπικό αίσθημα του χρέους για τη διαφύλαξη της παράδοσης. Κλείνουμε την παρένθεση για τις συνθήκες ίδρυσης με μια ακόμη επισήμανση: η πρόχειρη διαπίστωση για την επικράτηση του κοσμικού έναντι του θρησκευτικού γίνεται πιο εύστοχη και ενδιαφέρουσα, αν την αναγνώσουμε με όρους διάρκειας: στο «Πνεύμα» ενυπάρχει η αβίαστη σύνδεση με ένα σχετικά πρόσφατο συλλογικό παρελθόν, το οποίο επικαιροποιείται χωρίς προσπάθεια ή εξωγενή παρέμβαση μέσα από τη μετουσίωσή του σε μνημονικό αυτονόητο. Ο Άγιος Προκόπιος αντίστοιχα αντιπροσωπεύει ένα «ασώματο» απώτερο παρελθόν, από το οποίο επιβιώνει μια μακρινή, «α-γενής» πλέον ανάμνηση που θέλει μια ομάδα ανθρώπων να φτάνει στο εγκαταλειμμένο από άγνωστη αιτία χωριό, δύο αιώνες πριν, ακολουθώντας το νερό στους πρόποδες του βουνού και να βρίσκει την πλατεία με την ερειπωμένη εκκλησία και την εικόνα του Αγίου¹¹.

Η αναζήτηση αρχετύπων αναφορικά με την οργανωτική δομή και η πρωτότυπη επιλογή επωνυμίας επενδύει τόσο τον «Σύλλογο» όσο και το «Πνεύμα» με προσωπικό νόημα για τους δρώντες: δεν δημιουργείται για να προάγει τον πολιτισμό αλλά την επικοινωνία στο εσωτερικό μιας κατακερματισμένης γεωγραφικά κοινότητας: το «Πνεύμα» αποτελεί τη συνδετική ύλη, την κοινή αναφορά που χρειάζονται όλοι για να αναστοχαστούν το συλλογικό τους παρελθόν χωρίς σοβαροφάνεια και «αίσθημα ευθύνης».

Ο αρχικός πυρήνας του συλλόγου διευρύνεται σύντομα φτάνοντας τα 103 μέλη στο τέλος του ίδιου χρόνου (1978). Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 ο αριθμός διπλασιάζεται, ενώ διατηρεί την αυξητική του τάση, μετριασμένη βέβαια, εξαιτίας κυρίως της υπογεννητικότητας, μέχρι σήμερα: τα 246 μέλη του ζουν στην πλειοψηφία τους εκτός χωριού –ο πραγματικός πληθυσμός του δεν ξεπερνάει τους 35 κατοίκους– με κύριους πόλους την Καρδίτσα, τη Λάρισα και την Αθήνα¹².

Το 1976 και ενώ δεν είχε ακόμη αποκτήσει επίσημη μορφή, ο σύλλογος αναβιώνει το μαγικοθρησκευτικό δρώμενο των Θεοφανίων «ρογκατσάρια»¹³: η διονυσιακή πομπή των μεταμφιεσμένων, με επικεφαλής το νιόγαμπρο ζευγάρι, τον παπά και τους ζωόμορφους αράπηδες, επισκεπτόταν άλλοτε όλα τα σπίτια του χωριού για να διώξει τα κακά πνεύματα του Δωδεκάμερου, τους καλικατζάρους, και για να εξασφαλίσει στους χωριανούς πλούσια σοδειά, εφόσον βέβαια και αυτοί ανταποκρίνονταν με γενναιόδωρα

κεράσματα και με αρκετό χιούμορ στο έμμετρο κάλεσμά της. Το έθιμο είχε πάψει να γιορτάζεται για περισσότερα από 15 χρόνια. Το 1982 αναβιώνουν και τα Σίγνα τη δεύτερη μέρα του Πάσχα, τελετή περιφοράς των εικόνων της εκκλησίας γύρω από το χωριό, με σταθμούς στα υψωμένα δένδρα-προστάτες του οικισμού. Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 γιορτάζονται και τα κούλουμα. Σ' όλο αυτό το διάστημα ο σύλλογος γίνεται αφορμή για κοινωνικές συναθροίσεις.

Η σταδιακή συγκέντρωση μικροποσών και η δωρεά από την εκκλησία του παλιού δημοτικού σχολείου, το 1984, επιτρέπουν –με πολλή προσωπική εργασία– την ανακαίνιση¹⁴ του ετοιμόρροπου κτιρίου με σκοπό να στεγάσει ένα μικρό μουσείο. Το λιθόκτιστο κτίριο του 1884 σύντομα αποκτάει, εκτός από τη μοναδική αίθουσα που διέθετε στον άνω όροφο, και ισόγειο εκθεσιακό χώρο με απομάκρυνση βράχων από το φυσικό του θεμέλιο. Στα τρία χρόνια που διαρκούν οι αναστηλωτικές εργασίες αρχίζει και η συγκρότηση των μουσειακών συλλογών, κυρίως μέσα από δωρεές αντικειμένων καθημερινής χρήσης –τα γνωστά λαογραφικά– και οικογενειακών κειμηλίων –αλλιώς ιστορικά– από τους κατοίκους.

Στη φάση αυτή περισυλλέγεται και υλικό από τους δύο ναούς του χωριού, το οποίο είχε αχρηστευτεί στο μεγαλύτερο μέρος του κατά την ανακαίνισή τους στη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία. Με εξαίρεση τα εκκλησιαστικά βιβλία και κάποια τελετουργικά σκεύη που ήταν φυλαγμένα σε ξύλινο μπαούλο, μέσα στο ιερό της Κοίμησης, τα υπόλοιπα βρίσκονταν διάσπαρτα σε υπόγεια και αποθήκες του χωριού. Σ' έναν τέτοιο «αποθήκη» –το υπόγειο του μουσείου που πριν την ανακαίνιση χρησίμευε ως στάβλος– βρέθηκε το ξυλόγλυπτο βημόθυρο· η αμφίπλευρη εικόνα ήταν πεταμένη στο νιπτήρα που έχυναν τα απόνερα των βαπτίσεων, στην Κοίμηση· ο επιτάφιος, καταχωνιασμένος σε αυτοσχέδιο τενεκεδένιο κουτί που μετά το θάνατο του παπά, στα τέλη της δεκαετίας του '60, κάποιος παραπέταξε, χωρίς να υποψιάζεται το περιεχόμενο. Παρόμοια ήταν η τύχη των περισσότερων από τα εκκλησιαστικά αντικείμενα που μπορεί να δει κανείς σήμερα στο μουσείο. Με την ευκαιρία των εγκαινίων, το 1987, επιστρέφουν και οι τέσσερις εικόνες που είχαν μεταφερθεί στο τότε Εκκλησιαστικό Μουσείο της Ι. Μητρόπολης Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων το 1971.

Στους τρόπους εμπλουτισμού των συλλογών προστέθηκε και η επιτόπια έρευνα σε σπίτια υπό κατεδάφιση ή κατάρρευση με την υπόδειξη ή τη συγκατάθεση του ιδιοκτήτη. Το μεγαλύτερο ωστόσο ποσοστό των νέων αποκτημάτων εξακολουθεί να προέρχεται

από δωρεές, με τη λίστα των ονομάτων να συμπίπτει σχεδόν με αυτή των εγγεγραμμένων της κοινότητας. Κάποτε μάλιστα γίνονται τόσο διακριτικά που μαθαίνουμε εκ των υστέρων το δωρητή, αφού πρώτα βρούμε το αντικείμενο στα σκαλιά του μουσείου... Κάπως έτσι άρχισαν να φιλοξενούνται και τα αρχαία αντικείμενα¹⁵, τα οποία οι κάτοικοι έβρισκαν, οργώνοντας τα χωράφια ή ανακαινίζοντας τα σπίτια στις χαραμάδες των πέτρινων τοίχων αλλά και παραπεταμένα σε κουτιά με εργαλεία.

Η συλλεκτική δράση της πρώτης δεκαετίας διαμόρφωσε ένα μουσειακό αποτέλεσμα «φυτικής» ανάπτυξης που μοιάζει να οφείλεται σε αυτοσχεδιαστική σύλληψη παρά συστηματικό σχέδιο.

Η καλύτερη εξέταση του μουσειακού θησαυρού αποδεικνύει ωστόσο ότι οι δύο πρακτικές¹⁶ συνυπάρχουν αρμονικά χωρίς να αλληλοαναιρούνται. Πώς αλλιώς μπορούμε να εξηγήσουμε την αρτιότητα¹⁷ στην αντιπροσώπευση όλου του φάσματος που καλύπτει την υλική, πνευματική και κοινωνική ζωή, από την παρασκευή και τη συντήρηση της τροφής μέχρι τις αγροτικές ασχολίες και το εμπόριο και από την οργάνωση του οίκου μέχρι την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία; Το μουσείο μοιάζει να προβληματίζεται για οτιδήποτε υλικό ή πνευματικό απασχόλησε τους κατοίκους του μικρού χωριού των Αγράφων και δε θυμίζει, ούτε στη σύλληψη ούτε στην πραγμάτωση, την «αρχετυπική θεσμική μορφή του μοντέρνου κόσμου»¹⁸, σύμφωνα με την κριτική που ασκεί στις μεταφηγήσεις του παραδοσιακού μουσείου η νέα μουσειολογία.

Ο γεωγραφικός ορίζοντας του μουσείου Πορτίτσας χαράχτηκε σύμφωνα με την ίδια οικολογική αντίληψη: την εμβέλεια των επαφών των κατοίκων, εμπορικών και κοινωνικών, τις πολιτισμικές ροές που σημειώθηκαν από και προς τον οικισμό. Κατά συνέπεια, το συλλεκτικό του ενδιαφέρον δεν περιορίζεται σε ό,τι παρήχθη, κατασκευάστηκε ή εισήχθη στην Πορτίτσα, αλλά και σε ό,τι θα μπορούσε να εμπίπτει στην οπτική εμπειρία των κατοίκων, για συγκεκριμένους ή πρακτικούς όμως λόγους δε διασώθηκε.

Τα κριτήρια και η προοπτική των συλλογών μπορούν να διευρυνθούν περισσότερο στο μέλλον μέσα από την ανάδειξη όψεων του τοπικού πολιτισμού που δεν έχουν μελετηθεί ικανοποιητικά, όπως για παράδειγμα η οικονομική δραστηριότητα, η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, η κοινωνική διαστρωμάτωση και η κάθετη κινητικότητα, η πνευματική παραγωγή, η εκπαιδευτική ιστορία κ.λπ., για να αναφέρουμε ενδεικτικά ορισμένες.

Είναι σαφές λοιπόν, ότι τόσο η πολλαπλή ανάγνωση ή σφαιρική θέαση των αντικειμένων, όσο και η αναζήτηση νέων υλικών

πειστηρίων περνάει μέσα από την έρευνα, ή, για να το πούμε αντίστροφα, όσο πιο συρρικνωμένη εικόνα της πραγματικότητας διαθέτουμε, τόσο λιγότερα αντικείμενα συλλέγουμε.

Η πρόδρομη ερευνητική δραστηριότητα της δεκαετίας του '80 είχε κυρίως το χαρακτήρα μικρών καταγραφών. Εκδηλώνεται με μια σειρά δημοσιεύματα, τα οποία έχουν καθαρά λαογραφική οπτική και πραγματεύονται θέματα όπως η πορτιτσανή κατοικία, λαϊκά δρώμενα, δημοτικά τραγούδια¹⁹ κ.τ.λ. Μέσα απ' αυτά διαφαίνεται ήδη η διάθεση εμπλουτισμού του μουσείου με νέα σημεινόμενα, όπως αυτό του κέντρου τεκμηρίωσης και μελέτης του τοπικού πολιτισμού.

Η λειτουργία αυτή δεν θα πρέπει να μας αποπροσανατολίζει σε σχέση με το νόημα και τη σημασία που αποδίδουν στο μουσείο οι περισσότεροι χρήστες του: γι' αυτούς, είναι ο χώρος που δέχεται και φυλάσσει όσα του εμπιστεύτηκαν, απαλλάσσει από περιττά πράγματα, φιλοξενεί το βεστιάριο της αποτροπαικής πομπής των Θεοφανίων και τα καζάνια όπου θα βράσει η φασολάδα της Καθαρής Δευτέρας. Περνούν συνήθως τις Κυριακές ή κάποιες γιορτές, μαζί με φίλους, για να τους ξεναγήσουν και για να δουν αντικείμενα που τους εμπνέουν να διηγηθούν ιστορίες από ένα οικείο ακόμη και κοινό παρελθόν. Κάποιοι πάλι, Πορτιτσανοί της διασποράς ή της πρωτεύουσας, θα αναζητήσουν στο αρχείο του μουσείου πληροφορίες για το γενεαλογικό δένδρο ή την κτηματική περιουσία των προγόνων τους, στην προσπάθεια να αναδιφήσουν την οικογενειακή τους ιστορία.

Οι ποικίλες χρήσεις που αναφέρθηκαν δεν μπορούν να ιεραρχηθούν αξιολογικά, γιατί όλες συμμετέχουν στη νοηματοδότηση του μουσείου και εξασφαλίζουν την κεφαλαιώδη για το θεσμό προϋπόθεση της προσωπικής εμπλοκής των υποκειμένων. Η τελευταία ίσως επιτυγχάνεται εν μέρει και με την υποσυνείδητη σύνδεση της ιδιωτικής σφαίρας με τη δημόσια, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή μέσα από τη συνύπαρξη στο χώρο του μουσείου των –άλλοτε ιδιωτικών και καθόλα κοινών– αντικειμένων με ένα θεσμό που κουβαλάει πλήθος αρνητικές συνδηλώσεις, με κυριότερη αυτή του φορέα της υψηλής κουλτούρας, απόρροια της καταγωγής του από τις ιδιωτικές συλλογές αλλά και της ιδεολογικής του στράτευσης ως θεματοφύλακα των αξιών του εθνικού κράτους κατά το 19ο αιώνα²⁰.

Αλλάζοντας οπτική γωνία, επιστρέφουμε στους τομείς της έρευνας και της τεκμηρίωσης, οι οποίοι κατ' ανάγκην απασχόλησαν και απασχολούν λίγους. Η λειτουργία αυτή υπαινίσσεται, σύμ-

φωνα με τη Βάσω Ρόκου, ότι «τα μέλη της κοινωνίας έχουν υπερβεί το επίπεδο του λαού-φορέα» για να αναχθούν «στο επίπεδο του μελετητή», συγκροτώντας «το πρώτο στάδιο των εραστών της παράδοσης»²¹.

Στην πράξη, αποδείχθηκε ότι η διαδρομή από τη συλλογή μέχρι την έρευνα ήταν αρκετά επίπονη και δαπανηρή, με αναγκαίους ενδιάμεσους σταθμούς το απαιτητικό σε ειδικές γνώσεις στάδιο της τεκμηρίωσης και το εξειδικευμένο τεχνικά της συντήρησης. Η προληπτική συντήρηση των πιο ευαίσθητων από τα αντικείμενα αντιμετωπίστηκε πρόχειρα με τη βοήθεια του Υπουργείου Πολιτισμού. Έτσι εξασφαλίστηκαν οι πρώτες βιτρίνες από δεύτερο χέρι, προϊόν της ανακαίνισης του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (Μ.Ε.Λ.Τ.). Τα αντικείμενα οργανώθηκαν σε ενότητες κατά θέμα, με επιμέρους κριτήρια το είδος, το υλικό και την ηλικία τους. Η διάταξή τους στις δύο αίθουσες καθορίστηκε από έναν συνδυασμό εγγενών παραγόντων, όπως το βάρος, ο όγκος και οι ελάχιστες απαιτήσεις σε θερμοκρασία και υγρασία: η βαριά αγροτική και οικοτεχνική σκευή τοποθετήθηκε στο τυφλό στενό ισόγειο, η βυζαντινή, η αρχαιολογική και η ιστορική συλλογή, η επίπλωση και ο ρουχισμός του αγραφιώτικου σπιτιού στο ευρύχωρο, ευάερο και –δυστυχώς– ευήλιο ανώγειο.

Η υποτυπώδης λογική οργάνωσης των εκθεμάτων είναι ενδεικτική για τη μακροσκελή λίστα των ελλείψεων και των προβλημάτων που θα εντοπίσουμε στο χώρο αυτό. Θα ήταν ωστόσο πιο εύστοχο και σύμμετρο προς τις σύγχρονες μουσειακές απαιτήσεις να τον δούμε ως μια αξιοπρεπή αποθήκη.

Στη φάση αυτή, παράλληλα με τη διευθέτηση των συλλογών, γίνεται και μια πρώτη ενημέρωση από τον τομέα τεκμηρίωσης του Μ.Ε.Λ.Τ. σχετικά με το τυπικό της εισαγωγής αντικειμένων, τα έντυπα που θα έπρεπε να συμπληρώνονται κάθε φορά, το βιβλίο εισαγωγής κτό.

Ο διάλογος γύρω από τη διαχείριση, την προστασία και την τεκμηρίωση εθνογραφικών συλλογών είχε αρχίσει τόσο από τα ίδια τα μουσεία όσο και τις κεντρικές υπηρεσίες του ΥΠ.ΠΟ. ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '80. Θυμίζουμε τα πρωτοποριακά για την εποχή δημοσιεύματα στο πρώτο τεύχος του περιοδικού «Εθνογραφικά», το 1978, μιας σημαντικής πρωτοβουλίας του «Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος Β. Παπαντωνίου» στο Ναύπλιο. Σημαντική βοήθεια στην ίδια κατεύθυνση πρόσφερε επίσης το σεμινάριο της Διεύθυνσης Λαϊκού Πολιτισμού με θέμα «Λαογραφικά μουσεία: οργάνωση και λειτουργία», το Μάιο του

'85²². Τα κείμενα αυτά αποτέλεσαν τη βιβλιογραφική βάση για τη διαχείριση των συλλογών του μουσείου Πορτίτσας.

Τα μέτρα πρώτης ανάγκης που λήφθηκαν στην πενταετία '87-'92 ανέδειξαν τα όρια του μουσείου σε υλικά μέσα και τεχνολογία σε σχέση με τις απαιτήσεις του μουσειακού θησαυρού, κατάσταση που ήταν γνωστή και στο ΥΠ.ΠΟ. Στο πρώτο συνέδριο που οργάνωσε, με θέμα «Μουσεία και Πινακοθήκες: πραγματικότητα και προοπτικές», το 1993, προσκλήθηκαν και τοπικά μουσεία, μεταξύ αυτών και η Πορτίτσα. Η κίνηση αυτή, ανεξάρτητα από το αν πρόσφερε μακρόπνοες λύσεις, υπήρξε η αφορμή για καταστατικές αλλαγές και αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος από τους συντελεστές του μουσείου: ο όρος για τη συμμετοχή σωματείων στο συνέδριο ήταν η σαφής αναγραφή στο καταστατικό τους, ότι στους σκοπούς τους προβλέπεται η ίδρυση μουσείου ή πινακοθήκης. Με την ευκαιρία αυτή, το παλιό εδάφιο του '84 «περί διαφυλάξεως και διατηρήσεως... παλαιών καλλιτεχνημάτων και εν γένει αντικειμένων λαϊκής τέχνης και αγιογραφικής» αναδιατυπώνεται και το μουσείο αποκτάει, μετά από 6 χρόνια λειτουργίας, τη δύσχροστη επωνυμία «Ιστορικό-Εθνολογικό-Εκκλησιαστικό-Λαογραφικό»²³.

Την ίδια εποχή τα προβλήματα στη διατήρηση των βιβλίων και των χειρογράφων γίνονται πιο ορατά και αναζητούνται οδηγίες και προληπτικά μέσα συντήρησης, όπως ειδικές μεμβράνες, από το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Η μεγάλη δαπάνη που απαιτεί η ενεργητική συντήρηση του χαρτιού δεν επέτρεψε να γίνουν επεμβάσεις σε κανένα από τα αντικείμενα, ούτε καν στο σπάνιο τριώδιο²⁴ του 1568 ή στη χαλκογραφία²⁵ του 18ου αι. με την παράσταση της Μονής Αγίου Παύλου του Αγίου Όρους.

Η αδυναμία να εξευρεθούν χρήματα για τη συντήρηση συνεχίζεται μέχρι σήμερα και οδήγησε τα τελευταία τρία χρόνια στην εναλλακτική λύση της σύμπραξης με κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης της Καρδίτσας και του Βόλου²⁶.

Οι τελευταίες πρωτοβουλίες εμπεδώνουν ουσιαστικά τη στρατηγική της ισότιμης συνεργασίας, έτσι όπως τη συναντάμε στην Πορτίτσα από το 1997. Την ίδια χρονιά το μουσείο, με την υποστήριξη της τότε κοινότητας, εντάσσεται στο Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα LEADER II που προοριζόταν για την αναβάθμιση της ορεινής ζώνης²⁷. Η δράση της τελευταίας πενταετίας συμπίπτει γενικά με μια αρκετά καλή συγκυρία, έναν συνδυασμό παραγόντων όπως οι κοινοτικοί πόροι, το ενδιαφέρον της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και η υλική υποστήριξη του Υπουργείου Πολιτισμού, με τη μορφή των -περιορισμένων βέβαια- επιχορηγήσεων.

Μια πρώτη και καθόλου αισιόδοξη διαπίστωση ήταν ότι, για την ώρα, δεν μπορούσαμε να ασχοληθούμε με το σκληρό πυρήνα της μουσειακής επικοινωνίας: την επανέκθεση²⁸ των συλλογών. Σε προτεραιότητα τέθηκε η άμεση συστηματική τεκμηρίωση, στάδιο που προϋποθέτει την ταξινόμηση των αντικειμένων και την επιλογή καρτέλας –δελτίου, στη γλώσσα του μουσείου– που να ανταποκρίνεται στη φύση του υλικού και τις ανάγκες του φορέα. Η σχετική έρευνα κατέδειξε ότι, τόσο το ταξινομικό σύστημα όσο και τα πεδία του –όποιου– δελτίου²⁹ θα υιοθετούσαμε, έπρεπε να υποστούν τροποποιήσεις. Εκτός από τα εθνογραφικά, καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν και τα βυζαντινά αντικείμενα σε συνεργασία με την 7η Ε.Β.Α. Λάρισας. Τα αρχαιολογικά ανέλαβε η ΙΓ' Ε.Π.Κ.Α. Βόλου. Παράλληλα έγιναν και οι απαραίτητες ενέργειες για τη νομική κατοχύρωσή τους.

Τα τελευταία χρόνια εντείνεται και η προσπάθεια εμπλουτισμού των συλλογών του νεώτερου υλικού βίου με κατηγορίες αντικειμένων που δεν αντιπροσωπεύονταν ικανοποιητικά, όπως οι φορεσιές.

Η ουσιαστική διαφοροποίηση είναι ωστόσο ποιοτική, όχι ποσοτική: η οπτική γίνεται μακροσκοπική και μετατοπίζεται από τα ίδια τα αντικείμενα στα πολιτισμικά τους συμφραζόμενα, στο χώρο και στους ανθρώπους που συνδέθηκαν μ' αυτά³⁰.

Η ανοικείωση του καθημερινού, η απόσταση δηλαδή που προϋποθέτει η νηφάλια προσέγγιση των πηγών³¹ εξασφαλίζεται με τη συναίσθηση του επικίνδυνου της απώλειάς της. Σύμμετρα προς τους στόχους και τα μεθοδολογικά εργαλεία: η επιτόπια έρευνα επεκτάθηκε σε όλο τον οικισμό, σε μια προσπάθεια προσδιορισμού της κατανομής και των χρήσεων του χώρου τα τελευταία διακόσια χρόνια: ερωτήματα όπως η διάταξή του, η οικιστική πυκνότητα, τα δίκτυα επικοινωνίας με τα γύρω χωριά και τον κάμπο, η οικονομική του λειτουργία, οι στρατηγικές της επιβίωσης, η μεταποιητική δραστηριότητα, οδήγησαν στη συνδυαστική χρήση ποικίλων πηγών, όπως τοπογραφικά της γεωγραφικής υπηρεσίας στρατού, χάρτες, σχέδια, φωτογραφίες, πίνακες με εκτάσεις και στοιχεία παραγωγής του υπουργείου γεωργίας, επίσημα και ανεπίσημα στατιστικά στοιχεία κ.τ.λ. Το αποτέλεσμα, ήταν η συγκρότηση σώματος πληροφοριών πολύ χρήσιμων για τη μελέτη της τοπικής ιστορίας.

Στην κατεύθυνση αυτή διεξάγεται και έρευνα³² σε ιδιωτικά και δημόσια αρχεία, η οποία μέχρι στιγμής απέδωσε σημαντικό όγκο υλικού. Πρόκειται για μερικές χιλιάδες έγγραφα, όπως συμβόλαια,

δικαστικές πράξεις, το αρχείο του δημοτικού σχολείου Πορτίτσας, μικρές ιδιωτικές συλλογές χειρογράφων (ημερολόγια, επιστολές κ.ά.), τουρκικών τίτλων ιδιοκτησίας κ.ά. Για τη διαχείριση και την αξιοποίησή τους σχεδιάστηκε ειδική βάση δεδομένων και μέχρι στιγμής πραγματοποιήθηκε η καταχώρηση σε Η/Υ 1.300 περίπου από αυτά. Ένα μικρό τμήμα τους έχει μελετηθεί και τα πορίσματα ανακοινώθηκαν σε επιστημονικές συναντήσεις³³.

Στο τεκμηριωτικό υλικό που συγκεντρώθηκε τελευταία ανήκουν και λίγες εκατοντάδες φωτογραφιών, αποτέλεσμα εκστρατείας ενημέρωσης των «απανταχού» μελών του συλλόγου.

Η αποσπασματική εικόνα μας για τα πράγματα συμπληρώνεται κάποτε και με προφορικές μαρτυρίες, που αντλούνται συνήθως με την τεχνική της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης και χρησιμοποιούνται συνδυαστικά με άλλες πηγές.

Κλείνοντας την ιστορία των πεπραγμένων της πενταετίας, αξίζει να αναφερθούμε σε τρεις ακόμα πρόσφατες δράσεις, κυρίως γιατί παραπέμπουν σ' αυτό που όλοι συμφωνούν ότι αποτελεί καταστατικό στόχο του σύγχρονου μουσείου: τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων της έρευνας και την προσέγγιση του κοινού. Πρόκειται συγκεκριμένα για ένα ντοκιμαντέρ –ημιτελές ακόμη–, ένα συνέδριο (2001) και τις τριήμερες εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς 2002. Η επιλογή τους έγινε γιατί αντιπροσωπεύουν διαφορετικές μεθοδολογικά και τυπολογικά περιπτώσεις - πειράματα επικοινωνίας.

Η ιδέα ενός δραματοποιημένου ντοκιμαντέρ που να ανιχνεύει τα κίνητρα, ψυχολογικά, κοινωνικά ή άλλα, και τις αληθινές διαστάσεις της ιστορίας του «Πνεύματος» γεννήθηκε στους κόλπους του μουσείου εδώ και τρία χρόνια. Στην πραγματικότητα, ο προβληματισμός υπήρχε τουλάχιστον από τότε που η ταμπέλα «Σύλλογος Πορτίτσας *Το Πνεύμα*» αναρτήθηκε στην είσοδο του μουσείου. Η λογοτεχνική μεταφορά της ιστορίας (βλ. υποσ. 8) αποτέλεσε τη βάση για την επεξεργασία του κινηματογραφικού σεναρίου.

Η ομάδα εργασίας απαρτίστηκε αρχικά από μέλη της Λέσχης Φωτογραφίας και Κιν/φου Καρδίτσας και στην πορεία ενισχύθηκε από φίλους επαγγελματίες που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση³⁴. Κοινή πεποίθηση ήταν ότι δεν είχε νόημα να υποστασιοποιήσουμε την ίδια την ιστορία όσο τη χρήση ή μάλλον τις χρήσεις της από την τοπική κοινωνία. Μέχρι τότε γνωρίζαμε μόνο αυτή που αναφερόταν στην αναβίωση της συλλογικότητας. Έπρεπε να αναζητηθούν οι υπόλοιπες.

Ο σύλλογος επιφορτίστηκε με το βασικό ρόλο να συσπειρώσει τους Πορτιτσανούς· σε μια σειρά συναντήσεις που πραγματοποιήσαν στο χώρο του μουσείου, επέλεξαν ό,τι θεωρούσαν αντιπροσωπευτικό από τη ζωή τους στο χωριό. Με την ίδια διαδικασία πραγματοποιήθηκε η διανομή των «ρόλων» και το «πλάνο των γυρισμάτων». Το καλοκαίρι του 2001, το «Φάντασμα της Πορτίτσας» (προσωρινός τίτλος της ταινίας) έγινε η αφορμή να κινηματογραφηθούν σκηνές μιας καθημερινότητας που ιεραρχήθηκε από τους ίδιους τους κατοίκους.

Είναι ακόμα νωρίς να αξιολογήσουμε καλλιτεχνικά την προσπάθεια. Πρόθεσή μας εξάλλου δεν ήταν να παράγουμε αποκλειστικά την πρώτη ύλη ενός, αλλά περισσότερων ντοκιμαντέρ που αργότερα θα αξιοποιηθούν τμηματικά, πλαισιώνοντας ενότητες της έκθεσης. Μπορούμε ωστόσο να εξάγουμε ένα πρωτόλειο, επικοινωνιακής φύσης, συμπέρασμα: η συμμετοχή 90 Πορτιτσανών μπροστά και πίσω από την κάμερα –δεν ήταν λίγοι αυτοί που βοήθησαν στην οργάνωση της παραγωγής– ήταν μια πρώτη άσκηση αλληλεπίδρασης που θυμίζει σε πολλά τη μεθοδολογία που ακολουθούν όλο και περισσότερα μουσεία του εξωτερικού για το στήσιμο μουσειακών εκθέσεων³⁵, σε μια εποχή που πολύς λόγος γίνεται για αξιοποίηση της αυτόχθονος γνώσης (indigenous knowledge³⁶ στη γλώσσα της χώρας προέλευσης).

Το συνέδριο³⁷ πραγματοποιήθηκε δύο μήνες μετά και είχε τον τίτλο «Ο πολιτισμός του τόπου μου: Πορτίτσα». Η μελέτη όψεων του τοπικού πολιτισμού αντιμετωπίστηκε με κλειστές ανακοινώσεις, οι οποίες ανατέθηκαν από την οργανωτική επιτροπή³⁸ μαζί με την όποια τεκμηριωτική υποστήριξη μπορούσε να προσφέρει το αρχείο του μουσείου. Το δεύτερο σκέλος του προβληματισμού, εξίσου ζωτικό με την έρευνα, ήταν η ανίχνευση του ρόλου και της βιωσιμότητας των τοπικών μουσείων της ελληνικής περιφέρειας.

Αν ορίσουμε σχηματικά το κίνητρο της ταινίας ως ψυχολογικό –επικοινωνιακό και αυτό του συνεδρίου ως επιστημονικό– ενημερωτικό, τότε η πιο πρόσφατη δραστηριότητα του μουσείου ήταν και η πιο ώριμη, καθώς συνδύαζε τις δύο διαστάσεις –οριζόντια και κάθετη– και προσέγγισε μια νέα και απαιτητική κατηγορία κοινού: μαθητές διαφόρων ηλικιών.

Ο γενικός τίτλος «από τις ανταλλαγές αγαθών στις συναλλαγές στο διαδίκτυο»³⁹ προσαρμόστηκε στην προβληματική μας με τη διατύπωση «Μνήμες από την οικονομική ζωή στα Άγραφα: το βυρσοδεψείο της οικογένειας Τσακανίκα στην Πορτίτσα (1840-

1956)». Η συγκυρία ήταν ευνοϊκή: το δεδομένο της λειτουργίας ενός βυρσοδεψείου από τα μέσα του 19ου αι. μας είχε ήδη απασχολήσει ερευνητικά, όχι μόνο αναφορικά με τις συνθήκες ίδρυσης, αλλά και με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης του χώρου που το υποδέχτηκε και το συντήρησε. Με άξονα την τοπική οικονομία, επεξεργαστήκαμε συμπληρωματικές εκδηλώσεις, όπως θεματική ξενάγηση, εκπαιδευτικό πρόγραμμα που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε σε συνεργασία με τους αρμόδιους εκπαιδευτικούς⁴⁰ και συζήτηση με θέμα «Νομισματική πραγματικότητα και οικονομική μετάβαση», στην οποία, εκτός από τα τοπικά οικονομικά δεδομένα, σχολιάστηκαν, με δείκτη το νόμισμα, και οι γενικότερες οικονομικές εξελίξεις στον ελλαδικό χώρο την εποχή της ενσωμάτωσης της Θεσσαλίας⁴¹. Οι εκδηλώσεις έκλεισαν βιωματικά με την προβολή ιστορικού multimedia με θέμα το βυρσοδεψείο και ξενάγηση στις ερειπωμένες εγκαταστάσεις από απόγονους των βυρσοδεψών.

Συμπεράσματα

Συνοψίζουμε επιγραμματικά ορισμένα από τα χαρακτηριστικά της περίπτωσης που μας απασχόλησε: το Μουσείο Πορτίτσας σχεδιάζει τη δράση του στη βάση της σύζευξης διαθεσιμοτήτων – στόχων: σέβεται τη διττή του υπόσταση ως επιστημονικού και κοινωνικού φορέα, χωρίς αλληλοαποκλεισμούς· αξιοποιεί την επικοινωνιακή δυναμική που του εξασφαλίζει η προέλευσή του από το σύλλογο το «Πνεύμα»· ανατροφοδοτείται –στο μέτρο των δυνατοτήτων του– από τη θεωρία και την πρωτογενή έρευνα· εκμεταλλεύεται τα άτυπα δίκτυα με πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα, μουσεία, σχολεία και φορείς κοινωνικής και πολιτιστικής δράσης για να ικανοποιήσει την ανάγκη του για ενημέρωση, επιστημονική καθοδήγηση, κοινές δράσεις και επικοινωνία.

Η επιλεκτική εικόνα που παρουσιάσαμε μας απομακρύνει συνειδητά από τους κοινούς και κάπως δυσάρεστους τόπους αυτού που αποκαλούμε «τοπικό λαογραφικό μουσείο». Οι περισσότεροι θα συμμερίζονται τη ρεαλιστική διαπίστωση ότι το στίγμα του προσδιορίζεται «από την κυρίαρχη διάσταση του περιφερειακού, συνώνυμου του ανέφικτου»⁴². Παρά το ανανεωμένο ενδιαφέρον του κέντρου απέναντί του την τελευταία δεκαετία, στο όνομα κυρίως της ανάπτυξης «από τα κάτω»⁴³, οι προοπτικές για θε-

σμική κατοχύρωση⁴⁴, τακτική χρηματοδότηση και μόνιμο προσωπικό παραμένουν άδηλες⁴⁵.

Η αιχμή του τίτλου, ο όρος «τοπικό πολυσυλλεκτικό μουσείο», απηχεί έναν προβληματισμό πασίγνωστο παρά τις ποικίλες λεκτικές μεταμφιέσεις του. Αναφερόμαστε ενδεικτικά στην πρόταση του Ισίδωρου Κακούρη⁴⁶ το 1984 περί «Μικτών Επαρχιακών Μουσείων», θεσμό, που σύμφωνα με τον εμπνευστή του, θα αξιοποιούσε την επιστημοσύνη του μουσείου και τη δυναμική της τοπικής κοινωνίας, ενισχύοντας το ρεύμα της πολιτιστικής –και όχι μόνο– αποκέντρωσης.

Το ερώτημα δεν είναι, αν αξίζει τον κόπο να συντηρηθεί και να διευρυνθεί μια προσπάθεια, όπως αυτή της Πορτίτσας, ως δείκτης περιφερειακού δυναμισμού. Το επίκαιρο ζητούμενο, αυτό που εν πολλοίς θα επικαθορίσει και τη συνολική στάση μας, είναι *οι όροι, με βάση τους οποίους θα αξιολογείται και θα ταξινομείται το εκάστοτε τοπικό μουσείο*. Μια λύση γνωστή αλλά δυσεφάρμοστη περνάει μέσα από την τυποποιημένη διαδικασία της διαπίστευσης (museum accreditation) και βασίζεται σε κριτήρια που θα λαμβάνουν υπόψη τις σύγχρονες μουσειολογικές και εν γένει επιστημονικές απαιτήσεις. Κοινή διαπίστωση πολλών επιμελητών μουσείων σε συνέδριο⁴⁷ με σχετικό θέμα πριν τρία χρόνια ήταν ότι πολύ λίγα ελληνικά μουσεία –μη εξαιρουμένων και των κεντρικών– θα περνούσαν επιτυχώς τις εξετάσεις με τα θέματα που θα όριζαν οι διεθνείς οργανισμοί.

Η ανάγκη για ποιοτικές αξιολογικές διαδικασίες είναι προφανής και φέρνει την πολιτεία ενώπιον της ευθύνης της. Η εκκρεμότητα αυτή δεν αφήνει ανεπηρέαστο και το άλλο σκέλος του προβλήματος που εκπορεύεται από τα ίδια τα τοπικά μουσεία: την απουσία *πρωτότυπης και εξατομικευμένης δράσης*.

Η κοινωνική αναφορά του μουσείου προσφέρει αδιαμφισβήτητα ένα πεδίο πρόσφορο για τη σύγκλιση επιστήμης και κοινωνίας, στόχος σύμμετρος προς το επίκαιρο ρεύμα της κοινωνικοποίησης της επιστημονικής γνώσης. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να γίνει ωστόσο ο εξής βασικός διαχωρισμός: αν για τα περισσότερα κεντρικά⁴⁸ και για ορισμένα μεγάλα περιφερειακά μουσεία το ύψιστο διακύβευμα είναι η «εκλαϊκευση» ως εγγύηση επιτυχημένης επικοινωνίας⁴⁹, για τα τοπικά μουσεία το ζητούμενο διαφέρει. Εδώ δεν αρκεί η προσαρμογή του κώδικα της γνώσης στο στρατευμένο πλαίσιο του εκδημοκρατισμού της επιστήμης. Εκκρεμεί η ίδια η παραγωγή της⁵⁰.

Το τοπικό μουσείο είναι στην καλύτερη περίπτωση επιστημονι-

κά ετερόφωτο, στην πιο συνηθισμένη, απλώς «υποεκφωτισμένο», για να μείνουμε στη γλώσσα της εικόνας. Όντας επιφορτισμένο με την «καθετοποίηση» της γνώσης, όπως αποκαλείται άκομψα, και με ελάχιστο και πολυδιασπασμένο επιστημονικό προσωπικό, αναγκάζεται να γίνει «τα πάντα για όλους»⁵¹, χωρίς να του παρέχονται οι πόροι και οι ευκαιρίες να συμμετάσχει ισάξια στον επιστημονικό διάλογο. Η ανεπαρκής ανατροφοδότηση ισχύει και εδώ, αλλά με όρους επιστημονικούς, όχι επικοινωνιακούς.

Μοιραία, η έρευνα περνάει συχνά σε δεύτερη μοίρα, ιδίως όταν οι εγγυήσεις κοινωνικής ευαισθησίας πρέπει να πάρουν τη μορφή ενημερωτικών, ψυχαγωγικών ή εκπαιδευτικών εκδηλώσεων.

Κλασικό σύμπτωμα της σπασμωδικότητας⁵² και της ευθυγράμμισης με στρατηγικές χαραγμένες άνωθεν είναι τα γνωστά πλέον σε όλους εκπαιδευτικά προγράμματα: συχνά πραγματοποιούνται με υπέρβαση των διαθεσιμοτήτων σε προσωπικό και χρήμα, χωρίς μακρόπνοη προοπτική και με περιορισμένες πιθανότητες να λειτουργήσουν ανατροφοδοτικά (μετά την απομάκρυνση από το μουσείο κανείς δεν ασχολείται με το αποτέλεσμα, γιατί απλά δεν το γνωρίζει⁵³). Ο προβληματισμός αυτός δεν αφορά μόνο τη χώρα μας, ούτε περιορίζεται στο κέντρο. Το ερώτημα «Can research find a home in museums»⁵⁴ σε αμερικάνικο ιστορικό περιοδικό της δεκαετίας του '80 συνεχίζει να απασχολεί έντονα.

Μια άλλη διάσταση του ίδιου προβλήματος που συνοψίζεται στην επικοινωνιακή στράτευση και στην υποβαθμισμένη έρευνα, είναι το εξίσου επικίνδυνο διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα σε «θεωρητικούς» και «εφαρμοσμένους»⁵⁵, το οποίο δεν απηχεί παρά την αδυναμία του ελληνικού μουσείου να θέσει τις θεωρητικές κατασκευές υπό διακρίβωση, ανατροφοδοτώντας πιο γόνιμο και ρεαλιστικό διάλογο. Ο απαραίτητος ενδιάμεσος που είναι «το εμπειρικό υπόβαθρο με επαρκές χρονικό βάθος»⁵⁶ κατά την έκφραση σύγχρονου ιστορικού, απουσιάζει.

Το μουσείο, από χώρος εφαρμοσμένης έρευνας και επικοινωνίας μέσα από ολοκληρωμένες εμπειρίες, υποβαθμίζεται συχνά σε πεδίο εφαρμογής αποσπασματικών πρακτικών, γεγονός που αισθητοποιείται με δράσεις κατ' επίφαση, αμήχανες, ανεπίκαιρες, μμητικές. Ο φαύλος κύκλος εντείνεται με έναν μετα-διάλογο⁵⁷ να ανθεί ερήμην του υπαρκτού ελληνικού μουσείου που έχει περισσότερο την ανάγκη μιας συζήτησης που να αξιολογεί την εμπειρία⁵⁸, εντοπίζοντας τα ελλείμματά της στη βάση της ευθυγράμμισης μουσειακού αντικειμένου –μέσων– μηνύματος⁵⁹.

Εξίσου άνιση είναι η κατάσταση και με όρους επισκεψιμότη-

τας, αυτή τη φορά προς όφελος των τοπικών μουσείων: αν η προσέλευση του κοινού στα κεντρικά μουσεία συνοδεύεται από τις αντιρρήσεις για «μια κουλτούρα που δε μας αφορά», όσο απομακρυνόμαστε από το κέντρο, οι αντιθέσεις –ιδεολογικές, κοινωνικές ή άλλες– εξομαλύνονται, η καχυποψία υποχωρεί, η επικοινωνία γίνεται πιο εύκολη και αβίαστη, τηρουμένων βέβαια των βασικών προϋποθέσεων από το ίδιο το μουσείο.

Σημειώσεις

1. Βρίσκεται στα χαμηλά Β.Α. Άγραφα. Ανήκει διοικητικά στο νομό Καρδίτσας και στο δήμο Μητρόπολης και απέχει από τις έδρες τους 12 και 4 χλμ. αντίστοιχα.

2. Πρόκειται για τις επιστήμες που καλύπτουν το κομμάτι της τεκμηρίωσης των συλλογών («Fachdisziplinen»), όχι γι' αυτές που αναφέρονται στην επικοινωνία, παρά το γεγονός ότι και η δεύτερη κατηγορία συγκροτείται σε εξίσου αυστηρή επιστημονική βάση.

3. Αναφέρω ενδεικτικά την περίπτωση του μη κερδοσκοπικού οργανισμού European Science Foundation, ο οποίος λειτουργεί με την υποστήριξη ερευνητικών ιδρυμάτων από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα. Ο προβληματισμός του γύρω από ζητήματα δεοντολογίας της έρευνας περιέλαβε και την επικοινωνιακή παράμετρο της εκκλαίκευσης της επιστημονικής γνώσης στο πλαίσιο ειδικών εργαστηρίων. Βλ. Loukia Droulia, *Accountability of scientists to society, oral contribution to a ESF workshop*, Παρίσι, 1995 (αδημοσίευτο δακτυλογραφημένο κείμενο).

4. «Καθορισμός της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στις ενδείξεις ενός οργάνου μέτρησης και στις τιμές του μεγέθους που πρόκειται να μετρηθούν», ICOM - Ελληνικό Τμήμα, *Προληπτική συντήρηση στα μουσεία: Έλεγχος του φωτισμού, έλεγχος του κλιματισμού*, Αθήνα, 1995, γλωσσάριο στην τελευταία σελίδα). Ο όρος υπονοεί εδώ την υιοθέτηση αξιακής κλίμακας, σύμφωνα με την οποία θα βαθμολογούνται οι προσπάθειες των μουσείων. Η χρήση του αποτελεί μια μικρή προσπάθεια οπτικοποίησης του ισχυρισμού του Jean-Francois Lyotard ότι «... η επιστήμη [διάβαζε θετικές επιστήμες] αντλεί την αξιοπιστία της από κριτήρια που βρίσκονται έξω από τα συμφραζόμενά της». Ο Lyotard την αντιδιαστέλλει προς την αφηγηματική γνώση (διάβαζε ανθρωπιστικές επιστήμες), η οποία «...δεν έχει την ανάγκη νομιμοποίησης με την έννοια που την έχει η επιστήμη» (*The postmodern condition: A report on Knowledge*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1984, σελ. 10). Την ίδια άποψη υποστηρίζει με διαφορετική ορολογία και ο Jerome Bruner (*Actual Minds, Possible Worlds*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1986, σελ. 46). Η θεωρητικοποίηση των ανθρωπιστικών επιστημών με τη δημιουργία ερμηνευτικών μοντέλων ενέχει έτσι κι

αλλιώς στοιχεία «θετικοποίησης» και μπορεί, από μια άλλη οπτική γωνία, να θεωρηθεί ως εξωγενής και κανονιστική παρέμβαση.

5. Η πληροφορία παραχωρήθηκε από τον προϊστάμενο του Τμήματος Πολιτιστικών Σωματείων και Ιδρυμάτων του Υπουργείου Πολιτισμού, κ. Π. Ναθαναήλ. Η συνολική καταγραφή και περιοδολόγηση του φαινομένου των συλλόγων βρίσκεται σε εξέλιξη από το ίδιο τμήμα. Στις πολιτιστικές στατιστικές της ΕΣΥΕ η κατηγορία «πολιτιστικά συγκροτήματα» περιλαμβάνει πληθώρα φορέων –από φιλαρμονικές και μουσικά συγκροτήματα Δήμων και Κοινοτήτων μέχρι θεατρικά συγκροτήματα και «λοιπά πολιτιστικά σωματεία που διατηρούν λαογραφικά μουσεία και συλλογές»– και νούμερα που «δεν αντικατοπτρίζουν την πραγματική παρουσία και λειτουργία των σχετικών θεσμών» (Ρ. Καυταντζόγλου, Ε. Κοβάνη, «Πολιτιστική ταυτότητα και ενσωμάτωση στην Αγροτική Ελλάδα», στο Κασίμης Χ., Λουλούδης Λ. (επιμ. - εισαγ.), *Ύπαιθρος χώρα: η Ελληνική Αγροτική Κοινωνία στο τέλος του 20ού αιώνα*, εκδ. ΕΚΚΕ-Πλέθρον, Αθήνα, 1999, σελ. 288, υποσ. 3). Για τις προβληματικές όψεις του θεσμού των συλλόγων και την αιτιολογία τους βλ. σελ. 285-291 στο ίδιο κείμενο.

6. Η τάση πρωτοεμφανίζεται δυναμικά μετά το 1974. Συγκεκριμένα στο διάστημα 1971-1974 ιδρύονται στην Καρδίτσα 4 σύλλογοι, ενώ μέχρι τα τέλη της ίδιας δεκαετίας, 26. Η ραγδαία αύξησή τους συμπίπτει ωστόσο με το διάστημα 1980-1984, οπότε σημειώνονται 53 νέες περιπτώσεις. Ο αριθμός τους μειώνεται σταδιακά από τα μέσα της δεκαετίας του '80 –31 νέοι σύλλογοι στην εξαετία '84-'90– για να ακολουθήσει μεγαλύτερη ύφεση στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '90 με 9 περιπτώσεις στο διάστημα 1991-1994. Από το 1995 παρατηρείται ανάκαμψη, αν λάβουμε υπόψη την ίδρυση 24 συλλόγων στην πενταετία 1995-2000 (από σχετική έρευνα στο Πρωτοδικείο Καρδίτσας).

7. Η περίπτωση να συνοδεύεται από κάποιον επιθετικό προσδιορισμό, όπως «φιλεκπαιδευτική», «αγαθοεργός», «φιλόπτωχος» κτθ. δεν επιβιώνει μετά τα μέσα του 20ού αιώνα, απαντά όμως συχνά στον 19ο αιώνα (βλ. σχετικά Κυριακή Μαμώνη, «Σωματειακή οργάνωση του Ελληνισμού στη Μ. Ασία», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 26, 1983, σελ. 81-83, 85-87). Για τις πρώιμες συλλογικές δομές που αναπτύχθηκαν από τις αρχές του 19ου αι. στον ελλαδικό χώρο, αρχικά έξω από τα όρια του επίσημου ελληνικού κράτους, βλ. ενδεικτικά Χάρης Εξερτζόγλου, *Εθνική ταυτότητα στην Κωνσταντινούπολη κατά τον 19ο αιώνα: ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως 1861-1912*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 1996, σελ. 9-17. Η σχέση νεοελληνικής παράδοσης, κοινότητας και λαογραφικού μουσείου αναλύθηκε διεξοδικά από τον Νικόλαο Πανταζόπουλο σε ομιλία του με σχετικό θέμα στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, δημοσιευμένη στον τόμο *Όψεις νεοελληνικού βίου* (Θεσσαλονίκη, 1985). Το κείμενο αναδημοσιεύτηκε αυτόνομα με τον τίτλο *Ο Ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση* (Αθήνα, Παρουσία, 1993, σελ. 33-40).

8. Ο Βασίλης Αναγνωστόπουλος επεξεργάστηκε λογοτεχνικά την ιστο-

ρία στο *Φάντασμα της Πορτίτσας* (εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1994). Το ίδιο θέμα πραγματεύθηκε και ο Ευάγγελος Αυδίκος στην εργασία του «Το φάντασμα της Πορτίτσας»: η κοινωνική λειτουργία του υπερφυσικού και το αγροτοαστικό δίπολο» (στα υπό έκδοση πρακτικά του 1ου συνεδρίου του μουσείου Πορτίτσας με τίτλο *Ο πολιτισμός του τόπου μου: Πορτίτσα, Μητρόπολη*, 2001). Ο προβληματισμός γύρω από τη λειτουργία του «πνεύματος» στην τοπική κοινωνία είναι σχεδόν μόνιμος: από το 2000 το μουσείο επεξεργάζεται την κινηματογραφική μεταφορά του, ένα πρώτο δείγμα της οποίας προβλήθηκε στο ίδιο συνέδριο. Βλ. ακόμη σελ. 12-13 στο ίδιο κείμενο.

9. Αποκορύφωμα, το σχετικό δημοσίευμα στην ελληνόγλωσση εφημερίδα *Ατλαντίς της Νέας Υόρκης* (όπως παρατίθεται στην εφημερίδα *Θεσσαλική Φωνή*, Κυριακή, 3/10/1927). Πλήρες αρχείο των δημοσιευμάτων της μοναδικής τότε καρδισιώτικης εφημερίδας *Θεσσαλική Φωνή* που έγραφε σχεδόν καθημερινά επί δύο περίπου μήνες (20/5-12/6/1927) για το «φαινόμενον Πορτίτσης» καθώς και των λιγοστών αθηναϊκών, υπάρχει στο αρχείο του μουσείου.

10. Προφορική μαρτυρία του Οδυσσέα Τσακανίκα (1924-2000) το 1998 (αρχείο μουσείου Πορτίτσας).

11. Η παράδοση κάνει λόγο για επανεποικισμό της Πορτίτσας από Ηπειρώτες στα τέλη του 18ου αιώνα, χρονολογία που επιβεβαιώνεται και από ενθυμώσεις εκκλησιαστικών βιβλίων (συλλογή μουσείου Πορτίτσας).

12. Συγκεκριμένα 17 μόνο ζουν στην Πορτίτσα, 10 σε γειτονικά χωριά, 102 στην Καρδίτσα, 40 στη Λάρισα, 37 στην Αθήνα, 37 σε άλλες θεσσαλικές πόλεις και στη Θεσσαλονίκη, 2 στην Αμερική και 1 στην Αγγλία (βιβλίο μελών του συλλόγου *Το Πνεύμα*).

13. Βιντεοσκοπήθηκε από ομάδα Καρδισιωτών κινηματογραφιστών το 1984. Το ίδιο θέμα είχε και ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ 2, ένα χρόνο μετά.

14. Τις εργασίες επέβλεψε η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Λάρισας.

15. Το πλήθος των αντικειμένων φτάνει σήμερα περίπου τα 1.500, με τη λαογραφική-ιστορική συλλογή να αποτελεί το 50%, την αρχαιολογική το 30% και τη βυζαντινή-μεταβυζαντινή το 20%.

16. Σχετικά με τη διάκριση των συλλογών με βάση τα κριτήρια συγκρότησής τους βλ. Susan Pearce, *Museums, Objects and Collections*, Leicester University Press, 1992, κεφ. 4, σελ. 68-88 (στα ελληνικά από τις εκδόσεις Βάνια, Θεσσαλονίκη, 2002).

17. Στέλιος Παπαδόπουλος, «Οργάνωση και λειτουργία ενός σύγχρονου εθνογραφικού μουσείου», *Εθνογραφικά* 1, 1978, σελ. 131-168. Βλ. συγκεκριμένα το συνοπτικό διάγραμμα θεμάτων λαογραφικής σπουδής καθώς και το αναλυτικό διάγραμμα υλικού πολιτισμού που ακολουθεί (σελ. 152-156).

18. Eilean Hooper Greenhil, *Museums and the interpretation of visual culture*, Routledge, London and New York, 2000, σελ. x της εισαγωγής. Βλ. ακόμη Pearce, *όπ. παρ.*, σελ. 19-29.

19. Πρόκειται για σειρά δημοσιευμάτων του Πέτρου Κομποροζου στο τοπικό επιστημονικό περιοδικό *Γνώση και Γνώμη* («Δημοτικά τραγούδια της Πορτίτσας», τόμ. Β΄, 1983, σελ. 53-58, «Τα ρογκάτσια ή ρογκατσάρια στο χωριό Πορτίτσα των Θεσσαλικών Αγράφων», τόμ. Γ΄, 1984, σελ. 86-89, «Α-γραφιώτικα παραμύθια: η Γιάννους κι η Μάρου», τόμ. Γ΄, 1984, σελ. 95-96, «Τοπωνύμια Πορτίτσας», τόμ. Ε΄, 1986, σελ. 199-201, «Δημοτικά Τραγούδια», τόμ. ΣΤ΄, 1987, σελ. 214-215, «Πορτιτσανή κατοικία», τόμ. Ζ΄, 1989, σελ. 331-336, «Ενθυμήσεις από εκκλησιαστικά βιβλία της Πορτίτσας», τόμ. Η΄, 1990-1991, σελ. 60-62).

20. Η σχέση κουλτούρας-εξουσίας και η άπωση που δημιουργεί ο συνειρμός αυτός στο πλαίσιο του μουσείου αναλύονται εύστοχα από τον Pierre Bourdieu, *Outline of a theory of practice*, Cambridge University Press, 1999 (14η έκδοση), κεφάλαιο με τίτλο «Modes of domination», σελ. 183-197. Βλ. ακόμη Hooper-Greenhil, *όπ. παρ.*, σελ. 10-14. Σχετικά με τις ιδεολογικές χρήσεις των αμερικανικών μουσείων του 19ου αιώνα, βλ. Steven Conn, *Museums and American Intellectual life, 1876-1926*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1998, σελ. 5-12.

21. Βασιλική Ρόκου, «Τα λαογραφικά μουσεία της περιφέρειας. Ο ρόλος και η σημασία τους», Δωδώνη: *Ιστορία και Αρχαιολογία*, ΚΗ΄, 1999, σελ. 280.

22. Πραγματοποιήθηκε στις 7-10 Μαΐου 1985 στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Τα πρακτικά εκδόθηκαν το 1988 από το ΥΠ.ΠΟ.

23. Προϊόν του συνεδρίου ήταν η έκδοση πολυτελούς τόμου με συνοπτικές πληροφορίες αναφορικά με τα μουσεία και τις πινακοθήκες που συμμετείχαν (Υπουργείο Πολιτισμού, *Μουσεία και Πινακοθήκες της Ελλάδος και της Κύπρου*, Αθήνα, 1993, αναφορά στο Μουσείο Πορτίτσας στη σελ. 64).

24. Τυπώθηκε από τον Χριστόφορο Ζανέτο στη Βενετία (Φ. Ηλιού, *Προσθήκες στην Ελληνική βιβλιογραφία*, Αθήνα, 1973, σελ. 56).

25. Τυπώθηκε στη Βιέννη το 1798, σύμφωνα με τη δίγλωσση (ελληνικά-ρωσικά) επιγραφή, στο κάτω μέρος της παράστασης.

26. Συγκεκριμένα, μέσα από τη συνεργασία με το Νομαρχιακό ΚΕΚ της Καρδίτσας συντηρήθηκε εικόνα του 19ου αιώνα, ορισμένα ξυλόγλυπτα και κεραμικά από τους συντηρητές Δ. Λαζίδου (Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού Θεσσαλονίκης) και Αχ. Αρχοντή. Με την καθοδήγησή τους εξοπλίστηκε και ένας υποτυπώδης θάλαμος συντήρησης. Η συνεργασία με το Δημοτικό ΙΕΚ Βόλου μέσω της 5ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων και του προϊσταμένου της, κ. Δ. Παλιούρα, απέδωσε τη συντήρηση αρκετών σιδερένιων λαογραφικών αντικειμένων από τη συντηρήτρια της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, κ. Ελ. Ασδεράκη.

27. Στο γεγονός αυτό οφείλονται ορισμένες απαραίτητες στατικές και αισθητικές επεμβάσεις στο κτίριο, η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου, η δημιουργία οικίσκου –πωλητηρίου στην είσοδο, η ανακαίνιση του νεότερου δημοτικού σχολείου για τη στέγαση γραφείου– εργαστηρίου εκπαί-

δευσης, υποδομές υγιεινής και πρόσβαση για ΑΜΕΑ. Οι εργασίες αυτές που εν μέρει διαφωνούσαν με τις αρχικές μελέτες, πραγματοποιήθηκαν σε διάστημα 4 περίπου χρόνων και σε πείσμα των προθεσμιών και της γραφειοκρατίας. Φορέας υλοποίησης του LEADER II (Β' Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης) ήταν η τοπική αναπτυξιακή εταιρία (ΑΝ.ΚΑ.).

28. Η σχετική βιβλιογραφία είναι εκτενέστατη. Παραπέμπουμε ενδεικτικά στο Εγχειρίδιο Γενικής Μουσειολογίας του Friedrich Weidacher (*Handbuch der Allgemeinen Museologie*, Wien, 1993, συγκεκριμένα στα υποκεφάλαια «Präsentation und Interpretation», σελ. 231-272, «Grundsätze», σελ. 418-433 και «Ausstellungen», σελ. 433-503).

29. Σημαντικά εργαλεία προσέφερε στο σημείο αυτό η δουλειά υποδομής που είχαν πραγματοποιήσει πρόσφατα, μεγάλα λαογραφικά μουσεία, όπως αυτό της Λάρισας, η Επιτροπή Τεκμηρίωσης του ICOM και η Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του ΥΠ.ΠΟ. (ICOM/CIDOC, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων/Διεθνής Επιτροπή Τεκμηρίωσης, *Εγχειρίδιο για την τεκμηρίωση των λαογραφικών συλλογών*, ICOM - Ελληνικό Τμήμα, Αθήνα, 1998). Πολύ χρήσιμες ήταν και οι συζητήσεις με την υπεύθυνη της έρευνας, κ. Πένυ Θεολόγη καθώς και τη Δευθύντρια Λαϊκού Πολιτισμού και πρόεδρο του ελληνικού τμήματος του ICOM, κ. Τέτη Χατζηνικολάου.

30. Η μετατόπιση αυτή απηχεί απόψεις της νέας μουσειολογίας που επιμένει ιδιαίτερα στην εξαγωγή νοήματος. Βλ. ενδεικτικά Pearce, *όπ. παρ.*, σελ. 19-29. Τις διαφορές της αντικειμενοκεντρικής από την συμφραζομενική πρόσληψη αναλύει και ο Jerome Bruner (*όπ. παρ.*, σελ. 46). Σχετικά με τη επιρροή της θεωρίας των συμφραζομένων στην επιστήμη του μουσείου βλ. ακόμη το άρθρο του Michael Ruse, «Changing knowledge, changing museum», *Museum International* 190, (2), 1996, *όπ. παρ.*, σελ. 40-45. Για την απαραίτητη ανανέωση της κατεύθυνσης που μπορεί να πάρει η έρευνα στα λαογραφικά μουσεία μέσα από τα νέα ρεύματα της ιστορίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας βλ. το άρθρο της Β. Ρόκου, *όπ. παρ.*, καθώς και τη βιβλιογραφία του.

31. Είναι αυτό που ο Aries αποκαλεί ξενιτεμό ή έκπληξη στην ιστορική έρευνα. Όπως παρατίθεται στο: Fernand Braudel, *Μελέτες για την ιστορία*, 2η έκδοση, Ε.Μ.Ν.Ε. - Μνήμων, Αθήνα, 1987, μτφρ. Οντέτ Βαρών και Ρόδη Σταμούλη, σελ. 36.

32. Πραγματοποιείται στα Γ.Α.Κ.-Παράρτημα Καρδίτσας και στα αρχεία των δικαστηρίων της πόλης.

33. «Βυρσοδεψεία (19ος-20ος αιώνας)», Συνάντηση εργασίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σεπτέμβριος 2001· «Η ιστορική πορεία του Αγροτικού Ζητήματος στην Καρδίτσα», Γ' Ιστορικό Συνέδριο Εταιρείας Καρδιτσιώτικων Μελετών, Καρδίτσα, Ιούνιος 2002· «Το Αγροτικό Ζήτημα», ημερίδα Δήμου Παραληθαίων, Ρίζωμα Τρικάλων, Αύγουστος, 2002.

34. Ο υποτυπώδης προϋπολογισμός συντάχθηκε με βάση τις μικρές δυνατότητες που πρόσφερε –και πάλι– το LEADER II και φορέα συγχρηματοδότησης το Δήμο Μητρόπολης. Η εξεύρεση συμπληρωματικών κονδυλίων

συνεχίζει να μας απασχολεί και ευθύνεται για την προσωρινή διακοπή των γυρισμάτων.

35. Αναφερόμαστε στη νέα μόνιμη αίθουσα του Australian Museum στο Sydney με θέμα τους ιθαγενείς της Αυστραλίας, η οποία οργανώθηκε το 1997 σύμφωνα με το μοντέλο που περιγράψαμε (όπως παρατίθεται από την Hooper-Greenhil, *όπ. παρ.*, σελ. 19). Οι μορφές συμμετοχής του κοινού ποικίλουν ανάλογα με τις επιλογές του μουσείου, με πιο συνηθισμένη την περίπτωση των αλληλεπιδραστικών εκθεμάτων (σχετικά με την τυπολογία τους βλ. Weidacher, *όπ. παρ.*, σελ. 474-5). Σ' ένα πιο προωθημένο στάδιο συναντάμε σε μόνιμες και περιοδικές εκθέσεις μουσείων θέματα, όπως ο ρατσισμός, η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ο πόλεμος κ.τ.λ.· η πρόθεση των συντελεστών να προβληματίσουν το κοινό και να μοιραστούν την εμπειρία του είναι σαφής. Βλ. ενδεικτικά το κείμενο του Lubar Steven «Exhibiting Memories» αναφορικά με την έκθεση «2ος Παγκόσμιος Πόλεμος: προσπαθώντας να μοιραστούμε μνήμες» που πραγματοποιήθηκε στο Smithsonian Institution, στα μέσα της δεκαετίας του '90 (Henderson Amy, Kaeppler Adrienne L. (επιμ.), *Exhibiting dilemmas, Issues of representation at the Smithsonian*, Smithsonian University Press, *όπ. παρ.*, σελ. 15-27). Και οι δύο περιπτώσεις αντιπροσωπεύουν όψεις του ίδιου διλήμματος για το ρόλο του σύγχρονου μουσείου που από τον Stephen Weil αναδιατυπώνεται ως «The proper Business of the Museum: Ideas or Things?» (*Museological News* 11, 1988, *όπ. παρ.*, σελ. 257-277). Αναδημοσιευμένο στο τόμο του ίδιου *Rethinking the museum and other meditations*, Smithsonian Institution, 1990. Μια πρόχειρη επιλογή για το ίδιο θέμα αντιπροσωπεύουν τα άρθρα των David C. Devenish, *Exhibiting the slave trade*, και Mark H.C. Bessire, «History, context and identity at the Sukuma Museum», *Museum International* 195, 3/1997, σελ. 49-52 και 53-58 αντίστοιχα). Από την περιορισμένη ελληνική εμπειρία, βλ. Τζωρτζάκη Ν., Νικηφορίδου Αλ., «Κάθε Χρόνο Τέτοια Μέρα... Μια Έκθεση για την Ιστορική Μνήμη», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 73, σελ. 59-64.

36. Η χρήση της γίνεται όλο και πιο συστηματική ιδιαίτερα από τις φυσικές επιστήμες. Βλ. ενδεικτικά τα πρακτικά του συνεδρίου που διοργάνωσε το Κέντρο Εκμετάλλευσης Αυτόχθονος Γνώσης του Bangladesh (Bangladesh Resource Centre for Indigenous Knowledge, BARCIK), στη Dhaka, το Μάιο του 1998.

37. Η πεποίθηση της Μαίρης Μιχαηλίδου, γενικής διευθύντριας πολιτιστικής ανάπτυξης του ΥΠ.ΠΟ., ότι τα πράγματα ήταν ώριμα, υπήρξε καταλύτης στη λήψη της απόφασης. Εκτός από το Υπουργείο Πολιτισμού που το χρηματοδότησε και το στήριξε επιστημονικά και ηθικά (ο Δήμος Μητρόπολης και η Νομαρχία Καρδίτσας μοιράστηκαν το υπόλοιπο οικονομικό βάρος), ζητήθηκε η συμβολή των εφορειών καθώς και μεγάλου αριθμού επιστημόνων από πανεπιστήμια –η πλειοψηφία τους από το πανεπιστήμιο Θεσσαλίας– ερευνητικά κέντρα και μουσεία (συνοπτική παρουσίαση της θεματικής και των συντελεστών από τη γράφουσα στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Πειραικά*, Ιανουάριος 2003, σελ. 136-138).

38. Πρόεδρος της οργανωτικής επιτροπής ήταν ο καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κ. Β.Δ. Αναγνωστόπουλος.

39. Ο εορτασμός που πραγματοποιήθηκε στις 27-29 Σεπτεμβρίου 2002, τελούσε υπό την αιγίδα του ΥΠ.ΠΟ. Φέτος συμμετείχαν 42 φορείς από όλη την Ελλάδα, στην πλειοψηφία τους μουσεία. Τον συντονισμό είχε η Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων.

40. Μια πρώτη, συνοπτική παρουσίαση στο περιοδικό *Εκπαιδευτική Κοινότητα* από τον συνεργάτη, δάσκαλο Β. Κωτούλα («Ανταπόκριση από την Κεντρική Ελλάδα: Εκδηλώσεις του Συλλόγου Πορτίτσας *Το Πνεύμα*, τεύχ. 63, σελ. 12-13).

41. Σ' αυτή συμμετείχε και η ιστορικός της οικονομίας, Κατερίνα Μπρέγιαννη.

42. Β. Ρόκου, *όπ. παρ.*, σελ. 289.

43. Η βιβλιογραφία που πραγματεύεται τον κείμενο ρόλο του τοπικού σε μια ανάπτυξη με συστατικά τη διατήρηση της ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας, την αειφορία, τον εκδημοκρατισμό των αποφάσεων και τη «συνέργεια» είναι πλούσια και πολυσχιδής. Βλ. ενδεικτικά Ρ. Καυταντζόγλου, Ε. Κοβάνη, «Πολιτιστική ταυτότητα και ενσωμάτωση...», *όπ. παρ.*, σελ. 285-302· Δ. Γούσιος, «Υπαιθρος, αγροτικός χώρος και μικρή πόλη: από τη γεωργοποίηση στην τοπική ανάπτυξη», στο Δ. Οικονόμου, Γ. Πετράκος (επιμ.), *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων: διεπιστημονικές προσεγγίσεις στην αστική ανάλυση και πολιτική*, να, εκδ. Παπαζήση, Αθήναι, 1999, σελ. 157-207· Δ. Γούσιος, Θ. Ανθοπούλου, *Politics en faveur des zones de montagne*, πρόγραμμα Nectar, τομέας «Σχεδιασμός και παρακολούθηση δράσεων ανάπτυξης του υπαίθρου χώρου» (έκδοση για διδακτική χρήση σε μεταπτυχιακό σεμινάριο του *Institut Agronomique Mediterranéen de Montpellier*, Montpellier, 2000). Αναφορικά με το διοικητικό πλαίσιο αναδιάρθρωσης βλ. Ηλ. Μπεριάτος, «Η διοικητική αναδιάρθρωση σε τοπικό επίπεδο: Η πολιτική της ανακτιπάρωσης των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (1984-1994)», *ΤΟΠΟΣ, Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών*, τεύχος 8 (94), σελ. 41-70. Σχετικά με τον όρο «συνέργεια» βλ. Ευ. Βενιζέλος, *Διαχρονία και Συνέργεια: μια πολιτική πολιτισμού*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήναι, 1998, σελ. 15.

44. Η σιωπή του νόμου ήταν χαρακτηριστική μέχρι πρόσφατα σε σχέση με την κατηγορία των λαογραφικών μουσείων και τις συλλογές που είναι μεταγενέστερες του 1830. Με εξαίρεση μια ειδική κατηγορία «οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830... έχοντα ιστορική σπουδαιότητα» (Ν. 1469/1950, άρθρο 5.1), τα υπόλοιπα δεν προστατεύονταν. Για μια συνολική εικόνα της νομικής κατοχύρωσης των μουσείων πριν την ψήφιση του νέου αρχαιολογικού νόμου (ΦΕΚ 153, τεύχος 1ο, 28/6/2002) βλ. τα κεφάλαια Η' και Θ' στο: Πάντος Πάντος, *Κωδικοποίηση νομοθεσίας για την πολιτισμική κληρονομιά κατά θέματα, Α': Ελληνική νομοθεσία*, Εκδ. Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων Υπουργείου Πολιτισμού, Αθήναι, 2001, σελ. 339-399.

45. Αναφορικά με το περιεχόμενο του –υπό ψήφιση τότε– αρχαιολογικού

νόμου (ήταν κι αυτή μία από τις αφορμές του συνεδρίου) και τις επιπτώσεις του στα τοπικά μουσεία, βλ. την τοποθέτηση του Πάντου Πάντου, προϊσταμένου της Διεύθυνσης Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων, στο στρογγυλό τραπέζι με θέμα *Τοπικά μουσεία: θεσμικό πλαίσιο, δυνατότητες και προοπτικές* στο ίδιο συνέδριο καθώς και την παρέμβαση του προϊσταμένου της 7ης Ε.Β.Α., Λάζαρου Δεριζιώτη (υπό έκδοση πρακτικά).

46. Ισ. Κακούρης, «Σύγχρονα τοπικά μουσεία», *Έργο και λειτουργία μιας υπηρεσίας για την προστασία των μνημείων σήμερα*, Πρακτικά Εκτάκτου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων, 9-13 Μαρτίου 1984, Αθήνα, 1987, σελ. 193-198.

47. Συνέδριο της Διεθνούς Επιτροπής για την Τεκμηρίωση (ICOM/CIDOC) που διοργάνωσε το ελληνικό τμήμα του ICOM στην Αθήνα, τον Σεπτέμβριο του 2000.

48. Η διάκριση κέντρου-περιφέρειας στη συζήτηση γύρω από το μουσείο είναι ένα από τα κατεξοχήν αναλυτικά εργαλεία που διαθέτουμε στην προσπάθεια να εξειδικεύσουμε τα κριτήρια αποτίμησης του έργου τους και να προσδιορίσουμε τους στόχους τους.

49. Πρβλ. με όσα αναφέρει η Hooper-Greenhil για κοινούς οπτικούς κώδικες (όπ. παρ., σελ. 13).

50. Η Β. Ρόκου, σε μια ηπιότερη διατύπωση, αναφέρεται στο χρέος του πανεπιστημίου να ανατροφοδοτεί επιστημονικά έναν χώρο που στερείται τα μέσα (όπ. παρ., σελ. 289 κ.έ.).

51. «...Τα τελευταία 25 χρόνια τα μουσεία υπάκουσαν στην εντολή των ιδεολόγων ότι έπρεπε να γίνουν προοδευτικά ιδρύματα, οι αίθουσές τους να ανοίξουν στην εθνική, παραδοσιακή και πολιτική τέχνη. Κρατικοί λειτουργοί υπαγόρευαν στα μουσεία να εκθέσουν δημοφιλή έργα παντού (ακόμη και σε λεωφορεία και τρένα αν ήταν αναγκαίο) αν ήθελαν να εξακολουθήσουν να προσελκύουν κρατικά κονδύλια ως δημοκρατικά, προπαγανδιστικά ιδρύματα... Τους είπαν ακόμη ότι η τέχνη δεν είναι απλώς τέχνη, αλλά μπορεί επίσης να χρησιμεύσει στη θεραπεία, στον έλεγχο της εγκληματικότητας...στην αναδιανομή του εισοδήματος, να αποτελέσει εργαλείο εκπαίδευσης καθώς και να λάβει μέρος στη βιομηχανία της ψυχαγωγίας. Σχεδόν σε κάθε περίπτωση, το μουσείο ανταποκρίθηκε» (απόδοση Φ. Λέκκα). Lilla Mark, «The Great museum Muddle», *The new Republic*, 8 Απριλίου 1985, σελ. 26. Όπως παρατίθεται από τη Lisa Roberts, *From Narrative to Knowledge*, Smithsonian University Press, 1997, σελ. 7, υποσ. 20. Για μια συγκριτική προσέγγιση των δεδομένων Ευρώπης και Αμερικής βλ. Emma Barker (επιμ.), *Contemporary cultures of display*, Yale University Press, Open University, New Haven and London, 1999, σελ. 24-25.

52. Για μια μουσειακή εκπαίδευση υπό προϋποθέσεις κάνει συχνά λόγο και ο Δ. Δεληγιάννης. Βλ. ενδεικτικά *Περί Μουσείων*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 2000, σελ. 17-23, 24-36, όπου και η σχετική μουσειολογική βιβλιογραφία.

53. Θεανώ Μουσούρη, «Έρευνα Κοινού και Αξιολόγηση στα Μουσεία», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 72, σελ. 56-61.

54. *History News* 39, 1984. Στο άρθρο αυτό ο Thomas Leavitt σχολιάζει την ολοένα αυξανόμενη εμφάνιση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στη διάρκεια της δεκαετίας του '80 στην Αμερική υποστηρίζοντας ότι η δημιουργία τομέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων ήταν το σοβαρότερο λάθος των μουσείων, γιατί οι επιμελητές εγκατέλειψαν τις εκπαιδευτικές τους υποχρεώσεις και το κοινό βρέθηκε εκτεθειμένο στο έλεος ανθρώπων μη προετοιμασμένων να εξηγήσουν και να ερμηνεύσουν τις συλλογές. Όπως παρατίθεται από τη Lisa Roberts, *όπ. παρ.*, σελ. 29.

55. Ως «εφαρμοσμένοι» χαρακτηρίζονται οι εμπειρικοί μουσειολόγοι, οι οποίοι έχουν κατάρτιση ειδικού επιστήμονα και χαλαρή σχέση με τη μουσειακή θεωρία. Οι «θεωρητικοί», με σπουδές μουσειολογίας στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, είναι εξοικειωμένοι με τη θεωρία αλλά διαθέτουν συνήθως περιορισμένη εμπειρία από το χώρο του ελληνικού μουσείου.

56. Προϋπόθεση που ισχύει για την αξιολόγηση κάθε έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Η διαπίστωση είναι του Γ. Δερτιλή («Για την ιστορική έρευνα», *Τα Ιστορικά*, τόμ. 8ος, τεύχ. 14, 15, 1991, σελ. 12-16).

57. Βλ. σχετικό αφιέρωμα στο περιοδικό *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχ. 72.

58. Από τις σπάνιες εξαιρέσεις ο κριτικός σχολιασμός του Στέλιου Παπαδόπουλου για την έκθεση του Βυζαντινού Μουσείου «Ωρες Βυζαντίου» (*Καθημερινή*, *Τέχνες και Γράμματα*, Κυριακή, 27/1/2002, σελ. 5). Βλ. ιδιαίτερα τις παρατηρήσεις του σχετικά με τη λελογισμένη χρήση ορισμένων μορφοπλαστικών μέσων, όπως ο τεχνητός φωτισμός, οι γυμνές επιφάνειες κ.ά. Στο ίδιο πλαίσιο του κριτικού συνδυασμού θεωρητικών παραδοχών και εφαρμογών κινείται και η Ευρυδίκη Αντζουλάτου-Ρετσιλά (*Μουσειολογικοί διαλογισμοί: προσεγγίσεις - εφαρμογές*, Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος «Ο Σκουφάς», Άρτα, 1995).

59. Ενδεικτική της κατάστασης είναι η αρθρογραφία εφημερίδων και εκλαϊκευμένων επιστημονικών περιοδικών αναφορικά με μουσεία και εκθέσεις. Αναλύοντας σχετικά δημοσιεύματα με τους φοιτητές του Π.Σ.Ε. Μουσειοπαιδαγωγικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, διαπιστώσαμε ότι τα περισσότερα υιοθετούν μια ουδέτερη οπτική που εστιάζει αποκλειστικά στα εκθέματα, με έμφαση στην αισθητική ή ιστορική τους αξία, παρά στον τρόπο που αυτά διερμηνεύονται μέσα από την έκθεση. Η ομάδα-στόχος τους δε μπορεί να είναι συνεπώς άλλη από ένα ειδικό κοινό που διαθέτει εύκολη νοητική πρόσβαση στα εκθέματα. Σε μικρότερο ποσοστό, τα κείμενα αυτά γράφονται από τους ίδιους τους επιμελητές των εκθέσεων, οπότε, εκτός από τις γενικές πληροφορίες για το περιεχόμενο της έκθεσης, θίγονται ζητήματα που αφορούν στις αρχές επιλογής και οργάνωσης του υλικού, στην άποψη των συντελεστών για το θέμα και στα μέσα, με τα οποία αυτή διατυπώθηκε μουσειακά. Σπάνια ωστόσο εξετάζονται εναλλακτικά σενάρια και οι αλυσιδωτές αντιδράσεις που θα προκαλούσαν στα νοήματα και στα μεταδιδόμενα μηνύματα (εργασίες φοιτητών Μουσειοπαιδαγωγικής, φάκελος υλικού σχολιασμένων άρθρων στο πλαίσιο του μαθήματος «Αισθητική και μορφολογία μουσειακών εκθέσεων»).